

Spinoza en het jodendom: banden en spanningen

In het jaar 1656 werd Benedictus de Spinoza, op dat moment 23 jaar oud, verbannen uit de joodse gemeenschap van Amsterdam. Van de banvloek is alleen een verkorte, vertaalde versie overgeleverd, en daaruit wordt niet duidelijk wat precies de redenen voor de uitstoting waren. De formulering dat hij ‘gruwelijke ketterijen had bedreven en gedoceed’ suggereert evenwel dat Spinoza’s ideeën over God, de ziel, de Bijbel en de joodse wet daarbij een rol hebben gespeeld. Weliswaar had hij toen nog niets gepubliceerd, maar het weinige dat we van zijn jeugd kunnen reconstrueren wettigt het vermoeden dat de basis van zijn filosofie al in een vroeg stadium was gelegd.

De Amsterdamse joodse gemeenschap was nog niet zo lang daarvoor ontstaan: Spinoza zelf hoorde tot de tweede generatie. Zijn ouders waren gevlucht uit Portugal, waar de joden – ook nadat ze onder dwang tot het rooms-katholicisme waren bekeerd – blootstonden aan systematische vervolgingen. In het nieuwe vaderland konden ze voor het eerst hun geloof weer in het openbaar belijden. Omdat de onderdrukking nog zo vers in het geheugen lag, durfde men niet voetstoots vertrouwen op de goedgunstigheid van de omgeving. Het besef dat er altijd een christelijke meerderheid meekeek maakte de jonge gemeenschap extra nerveus voor opvattingen die als kettters beschouwd konden worden.

Spinoza kreeg een solide joodse opleiding, die hem vertrouwd maakte met alle traditionele aspecten van de studie van de Hebreeuwse Schrift: het Hebreeuws zelf, de joodse wet, de grote commentaren (onder andere die van Rasji, Ibn Ezra en Gersonides). Ook bestudeerde hij belangrijke filosofen als Maimonides, Crescas en Leone Ebreo. Van dit alles vinden we in zijn eigen werken sporen terug. De wijze waarop hij de joodse traditie verwerkt is evenwel tegendraads en eigenzinnig. De oorspronkelijkheid van Spinoza’s denken is nu juist dat hij allerlei invloeden – joods, cartesians, scholastiek – opzuigt om er vervolgens een geheel eigen draai aan te geven binnen zijn eigen stelsel.

Na zijn verbanning in 1656 heeft Spinoza kennelijk nooit de behoefte gevoeld terug te keren naar de synagoge of zelfs maar contact te zoeken met familie of met joodse kennissen. Hij hield overigens afstand tot elke vorm van georganiseerde religie: tot het christendom is hij nooit overgegaan. Zijn joodse herkomst bleef voor hem echter wel van betekenis. Zo verdiepte hij zich, juist ook na zijn verbanning, grondig in de Hebreeuwse Bijbeltekst, getuige de monumentale analyse ervan in zijn *Tractatus theologico-politicus* (1670) en zijn onvoltooide Hebreeuwse grammatica. Spinoza’s denken over religie is in belangrijke mate gevormd door zijn vertrouwdheid met de joodse geschiedenis en traditie, en door de duiding van de oudtestamentische profetie zoals die bij Maimonides te vinden is.

Al met al kunnen we dus stellen dat Spinoza’s relatie tot het jodendom er een is van zowel banden als spanningen. Om dat te verhelderen zal ik enige passages uit zijn werk behandelen en ingaan op episodes uit zijn leven. Ter aanvulling wil ik ook nog aandacht besteden aan aspecten van de joodse receptie van het denken van Spinoza.